

**YANGI AVLOD KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHISH MEXANIZMLARI:
XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON QONUNCHILIGINI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Muhammadjonov Muhammadali Dilmurod o'g'li

Farg'ona yuridik texnikumi "Yuridik xizmat" yo'nalishi

42-24 guruh 2-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21822751>

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy davlatchilik va huquqiy tizimlarning barqaror rivojlanishiga eng katta tahdidlardan biri bo'lgan korrupsiyaga qarshi kurashishning yangi avlod huquqiy va institutsional mexanizmlari tadqiq etiladi. Izlanishda korrupsiyaga qarshi komplaens-nazorat (anti-corruption compliance), davlat xizmatida manfaatlar to'qnashuvining barvaqt oldini olish, raqamlashtirish va ochiqlik prinsiplarining ta'siri, korrupsiya haqida xabar beruvchi shaxslarni (whistleblowers) huquqiy himoya qilish hamda noqonuniy boylik orttirganlik uchun javobgarlikni joriy etish masalalari O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi va xalqaro standartlar (BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi, IHTR prinsiplari) doirasida atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar asosida milliy antifraud va korrupsiyaga qarshi kurashish tizimining samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: korrupsiyaga qarshi kurashish, korrupsiyaviy xavf-xatarlarni baholash, anti-korrupsion komplaens, manfaatlar to'qnashuvi, whistleblowing, ochiqlik, transparentlik, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi, noqonuniy boylik orttirish.

**NEW GENERATION ANTI-CORRUPTION MECHANISMS: INTERNATIONAL
EXPERIENCE AND ISSUES OF IMPROVING LEGISLATION OF UZBEKISTAN**

Annotation. This article explores the new generation of legal and institutional mechanisms for combating corruption, which is one of the greatest threats to the sustainable development of modern statehood and legal systems. The study thoroughly analyzes anti-corruption compliance control, early prevention of conflicts of interest in public service, the impact of digitalization and openness principles, legal protection of corruption whistleblowers, and the introduction of liability for illicit enrichment within the framework of current legislation of the Republic of Uzbekistan and international standards (UN Convention against Corruption, OECD principles). Based on advanced international experience, scientific and practical proposals and recommendations are presented to improve the effectiveness of the national anti-corruption framework.

Keywords: combating corruption, corruption risk assessment, anti-corruption compliance, conflict of interest, whistleblowing, openness, transparency, Anti-Corruption Agency, illicit enrichment.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida korrupsiya nafaqat alohida olingan davlatning ma'muriy va huquqiy apparati faoliyatini izdan chiqaruvchi maishiy qusur, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy poydevorini yemiruvchi, inson huquqlari va erkinliklarini poymol etuvchi hamda milliy xavfsizlikka bevosita tahdid soluvchi global illat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Korrupsiya tufayli jamiyatda adolat va qonun ustuvorligiga bo'lgan ishonch yo'qoladi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi keskin kamayadi, ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlik

darajasi ortadi. Shu sababli, korrupsiyaga qarshi izchil va keskin kurash olib borish har bir demokratik, huquqiy davlatning eng ustuvor va strategik vazifalaridan biriga aylangan.

Zamonaviy davrda korrupsiyaning shakllari, usullari hamda ko'lamlari tubdan o'zgardi.

Ilgarigi oddiy po'ra berish yoki moddiy qimmatliklarni noqonuniy o'zlashtirish o'rnini endilikda murakkab moliyaviy sxemalar, offshor zonalardan foydalanish, davlat xaridlaridagi latent tushunmovchiliklar va manfaatlar to'qnashuvi kabi murakkab va "aqlli" korrupsiyaviy jinoyatlar egallamoqda. Bu esa davlat organlaridan an'anaviy jazolash (repressiv) choralaridan voz kechgan holda, preventiv (oldini oluvchi), raqamlashtirilgan, shaffof va tizimli – yangi avlod korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlariga o'tishni talab etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining eng yuqori darajadagi ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi. O'zbekiston Respublikasi 2008-yilda BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasini ratifikatsiya qildi. Keyingi bosqichlarda 2017-yilda "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni qabul qilindi, 2020-yilda maxsus vakolatli organ – O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi tashkil etildi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamiyat hamda fuqarolar oldidagi mas'uliyati va ochiqqligi tamoyillari mustahkamlandi. 2024-yilda qabul qilingan "Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish to'g'risida"gi Qonun esa ushbu yo'nalishdagi mantiqiy hamda amaliy adolatli qadamlardan biri bo'ldi.

Biroq amalga oshirilgan jiddiy islohotlarga qaramay, amaliyotda va qonunchilikda hali ham hal etilishi zarur bo'lgan huquqiy bo'shliqlar hamda institutsional muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, davlat xizmatchilarining daromadlari va mol-mulkini deklaratsiyalash tizimining to'liq va amalda yo'lga qo'yilmaganligi, korrupsiya haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilish mexanizmlarining zaifligi, noqonuniy boylik orttirganlik (*illicit enrichment*) uchun jinoiy javobgarlikning yo'qligi va nodavlat sektorda komplains-nazoratning yetarlicha rivojlanmaganligi shular jumlasidandir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – yangi avlod korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlarining nazariy va huquqiy asoslarini, xalqaro va milliy tajribasini atroflicha tahlil qilish, amaldagi qonunchilik va amaliyotdagi mavjud muammolarni aniqlash hamda O'zbekiston Respublikasining antikorrupsion huquqiy bazasini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Korrupsiyaga qarshi kurashish va uning huquqiy mexanizmlarini tadqiq etish masalasi ham mahalliy, ham xalqaro huquqshunoslikda doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan. Jahon huquqshunoslik fanida korrupsiyaning ijtimoiy-huquqiy tabiatini va unga qarshi kurashish strategiyalarini R. Klitgaard, S. Rose-Ackerman, J. Pope kabi taniqli olimlar o'rgangan. R. Klitgaard o'zining mashhur korrupsiya formulasida (*Corruption = Monopoly + Discretion – Accountability*) korrupsiyaning kelib chiqishi davlat vakolatlarining monopoliyasi va erkin qabul qilinadigan qarorlar maydonining kengligi hamda hisobdorlikning yo'qligi bilan bog'liq ekanligini ilmiy asoslab bergan. O'zbekiston huquqshunoslik fanida korrupsiyaga qarshi kurashish va ushbu sohadagi ma'muriy hamda jinoiy-huquqiy islohotlar G. Hidayatova, B. Ismoilov, F. Odilqoriyev, X. Tursunov, M. Saidov kabi yetuk olimlar va amaliyotchi huquqshunoslar tomonidan tadqiq qilingan.

Ularning ilmiy ishlarida milliy qonunchilikni BMT Konvensiyasiga va IHTR (OECD) Istanbul harakatlar rejasiga moslashtirish, davlat xizmatida shaffoflikni oshirish va korrupsiyaviy omillarni huquqiy ekspertizadan o'tkazish masalalari tahlil etilgan. Biroq, "yangi avlod" mexanizmlari sanalgan – davlat xizmatchilari va ularning oila a'zolari mol-mulkini raqamli deklaratsiyalash, sun'iy intellekt vositasida korrupsiyaviy xavf-xatarlarni barvaqt model qilish, "whistleblowing" (xabar beruvchilar) mexanizmini to'liq kafolatlash hamda noqonuniy boylik orttirganlikni kriminallashtirish kabi masalalar kompleks ravishda chuqur tadqiq etilishga muhtoj.

Ushbu tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umuminsoniy va maxsus huquqiy metodlaridan kompleks foydalanildi. Xususan, mantiqiy va deduktiv tahlil metodi korrupsiya tushunchasi, uning profilaktikasi va komplaens-nazorat mexanizmlarining huquqiy mohiyatini nazariy jihatdan ochib berishda qo'llanildi. Qiyosiy-huquqiy (*comparative legal*) metod vositasida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi AQSh, Singapur, Janubiy Koreya, Estoniya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining antikorrupsion qonunchiligi hamda xalqaro huquqiy hujjatlar (BMT, OECD) bilan solishtirildi. Formal-yuridik va normativ tahlil metodi orqali "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi, "Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish to'g'risida"gi Qonunlar, Jinoyat va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslar normalarining amaldagi holati va ulardagi bo'shliqlar tahlil qilingan bo'lsa, tizimli-funksional metod vositasida korrupsiyaga qarshi kurashuvchi davlat organlari va jamoatchilik institutlarining o'zaro hamkorligi funksional jihatdan tadqiq etildi.

NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasining korrupsiyaga qarshi kurashish sohasi va ushbu bo'yicha mavjud huquqiy baza tahlil qilinganda, erishilgan salmoqli natijalar bilan birga bir qator jiddiy muammolar hamda huquqiy va amaliy bo'shliqlar aniqlandi. Avvalo, korrupsiyaga qarshi komplaens va risk-menejment tizimida yetarsizliklar mavjud. So'nggi yillarda davlat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlarida korrupsiyaga qarshi komplaens-nazorat (*anti-corruption compliance*) tuzilmalari tashkil etilgan bo'lsa-da, ko'plab idoralarda ushbu bo'linmalar faoliyati rasmiyatchilik uchun tashkil etilgan bo'lib, ularning mustaqilligi va vakolatlari yetarli darajada kafolatlanmagan. Komplaens xodimlari ko'pincha bevosita tashkilot rahbari bosimi ostida ishlaydi, bu esa korrupsiyaviy xavf-xatarlarni obyektiv va xolis baholashga xalaqit beradi.

Shuningdek, xususiy sektor vakillari hamda davlat xaridlari ishtirokchilari uchun majburiy komplaens standartlari to'liq tatbiq etilmagan.

Ikkinchidan, manfaatlar to'qnashuvini tartibga solish va monitoring qilishda kamchiliklar saqlanib qolmoqda. 2024-yilda "Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish to'g'risida"gi Qonun qabul qilingan bo'lsa-da, uni amaliyotga to'liq va samarali tatbiq etish mexanizmlari, xususan, davlat xizmatchilari tomonidan beriladigan ma'lumotlar deklaratsiyasining to'g'riligini avtomatlashtirilgan tarzda tekshirish tizimi hali mukammal darajaga yetmagan. Qarindosh-urug'chilik, urug'-aymoqchilik (neopotizm va kronizm) holatlarini, ayniqsa davlat buyurtmalarini joylashtirish va litsenziya berish jarayonlarida barvaqt aniqlash va ularning oldini olish bo'yicha yagona elektron reyestrlar o'rtasida integratsiya yetarli emas.

Uchinchidan, korrupsiya haqida xabar beruvchi shaxslarni (*Whistleblowers*) himoya qilish huquqiy mexanizmi zaif. Jahon amaliyotida korrupsiyaga qarshi kurashishning eng samarali vositalaridan biri – bu korrupsiyaviy holatlar haqida xabar bergan shaxslarni (xodimlarni yoki fuqarolarni) huquqiy, moliyaviy va jismoniy jihatdan himoya qilish va ularni rag'batlantirish

tizimidir. O'zbekiston qonunchiligida korrupsiya haqida xabar bergan shaxslarga mukofot berish tartibi nazarda tutilgan bo'lsa-da, lekin ularni ish beruvchining tazyiqidan, nohaq ishdan bo'shatilishidan, ta'qib qilinishidan yoki jamiyatdagi salbiy munosabatdan himoya qiluvchi alohida va mukammal yaxlit mexanizm mavjud emas.

To'rtinchidan, noqonuniy boylik orttirganlik (*Illicit Enrichment*) uchun javobgarlik yo'q. BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasining 20-moddasida davlat xizmatchisining qonuniy daromadlaridan sezilarli darajada ortiq bo'lgan mol-mulkka ega bo'lishi va buni asoslab bera olmasligi holatini kriminallashtirish tavsiya etilgan. O'zbekistonda davlat xizmatchilarining daromadlari va mol-mulkini deklaratsiyalash bo'yicha huquqiy va texnik baza to'liq ishga tushirilmaganligi sababli, rasmiy va norasmiy daromadlar o'rtasidagi nomutanosiblik uchun jinoiy yoki ma'muriy javobgarlik mexanizmi qonunchilikda hali o'z aksini topmagan.

Beshinchidan, davlat xaridlari va raqamli ochiqlikda latent xavflar mavjud. Davlat xaridlari tizimi elektron platformalarga o'tkazilgan bo'lsa-da, amaliyotda to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish, tender shartlarini muayyan bir ishtirokchiga moslab ishlab chiqish (*specification tailoring*) hamda affillangan shaxslar orqali tenderda g'olib bo'lish holatlari saqlanib qolmoqda. Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalangan holda bunday yashirin shubhali bitimlarni avtomatik tarzda bayroqchalash (*red flagging*) amaliyoti hali keng joriy etilmagan.

MUHOKAMA

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaga qarshi kurashishda an'anaviy va faqatgina jazolashga qaratilgan huquqiy yondashuvlar zamonaviy sharoitda o'z kutilgan samaradorligini bermaydi. Shuning uchun ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasiga murojaat qilish va ularning eng yaxshi amaliyotlarini milliy huquq tizimiga uyg'unlashtirish talab etiladi. Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, Singapur korrupsiyaga qarshi kurashda dunyoda eng yuqori natijaga erishgan davlatlardan biridir. Uning muvaffaqiyat garovi – Korrupsiyaviy xatti-harakatlarni tekshirish G'roposi (CPIB) ning mutlaq mustaqilligi, davlat xizmatchilariga beriladigan yuqori ish haqi, har qanday korrupsiyaviy qilmish uchun jazoning muqarrarliligi hamda davlat xizmatchisining noqonuniy manbalardan boylik orttirgani isbotlangan taqdirda, ushbu mol-mulkning davlat foydasiga musodara qilinishidir (*presumption of corruption*). Janubiy Koreyadagi Korrupsiyaga qarshi kurash va fuqarolik huquqlari komissiyasi (ACRC) hamda "Kim Young-ran Act" deb nomlanuvchi Qonun davlat xizmatchilari, o'qituvchilar va jurnalistlarga beriladigan har qanday sovg'a va mehmondorchilik miqdorini juda qat'iy chegaralaydi. Shuningdek, Janubiy Koreyada "Clean-hand" va "Whistleblower Protection Act" kabi qonunlar orqali korrupsiyani fosh etgan shaxslar davlat tomonidan to'liq himoya qilinadi va ularga undirilgan summa yoki tejalgan davlat mablag'larining 40 foizigacha mukofot beriladi. Yevropa Ittifoqining 2019/1937-sonli Direktivasi (*EU Whistleblower Directive*) barcha a'zo davlatlarda korrupsiya va qonun buzilishlari haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilishning yagona va majburiy standartlarini belgilagan bo'lsa, AQShda "Foreign Corrupt Practices Act" (FCPA) hujjati tijorat tashkilotlarida qat'iy anti-korrupsion komplaens tizimini o'rnatishni majburiy qilib qo'ygan.

O'zbekiston sharoitida korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlarini rivojlantirishda huquqiy va institutsional uyg'unlikni ta'minlash zarur. Amaldagi "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi hamda "Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish to'g'risida"gi Qonunlar amaliyot bilan to'liq hamnafas bo'lishi lozim. Birinchidan, Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining mustaqilligi va vakolatlarini yanada oshirish darkor.

Agentlik nafaqat muvofiqlashtiruvchi va tahliliy organ, balki korrupsiyaviy jinoyatlar va ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha surishtiruv o'tkazish va ma'muriy bayonnomalar tuzish huquqiga ega bo'lgan to'laqonli organ darajasiga bosqichma-bosqich ko'tarilishi kerak.

Ikkinchidan, davlat xizmatchilarining daromadlari va mol-mulkini deklaratsiyalash bo'yicha huquqiy bazani amaliyotga zudlik bilan tatbiq etish zarur. Bu tizim ochiq, raqamlashtirilgan va Soliq qo'mitasi, Kadastr agentligi, Davlat yo'l harakati xavfsizligi xizmati hamda tijorat banklari ma'lumotlar bazasi bilan avtomatik integratsiya qilingan bo'lishi kerak.

Daromad va xarajat o'rtasidagi manbasi asoslanmagan nomutanosiblik aniqlanganda, bu holat Noqonuniy boylik orttirish (*Illicit Enrichment*) deb baholanishi va tegishli javobgarlikni keltirib chiqarishi lozim. Uchinchidan, "Whistleblowing" – ya'ni korrupsiya haqida xabar beruvchi shaxslarni muhofaza qilish to'g'risida alohida Qonun qabul qilish vaqti keldi.

Ushbu hujjatda xabar bergan xodimni ish beruvchi tomonidan intizomiy jazolash, boshqa lavozimga o'tkazish yoki ishdan bo'shatish taqiqlanishi, uning shaxsi sir saqlanishi hamda unga bepul yuridik va psixologik yordam ko'rsatilishi kafolatlanishi kerak. To'rtinchidan, raqamli texnologiyalardan, xususan, Sun'iy intellekt (AI) va Katta ma'lumotlar (*Big Data*) tahlilidan keng foydalanish zarur. Davlat xaridlari, soliq, bojxona, kadastr va ajratilayotgan imtiyozli kreditlar jarayonida inson omilini maksimal darajada qisqartirish, sun'iy intellekt yordamida shubhali va affillangan operatsiyalarni avtomatik tarzda aniqlash mexanizmi ("Smart anti-corruption platform") samaradorlikni bir necha barobarga oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, investitsiyaviy jozibadorligini oshirish va xalqning davlatga bo'lgan ishonchini mustahkamlash bevosita korrupsiyaga qarshi kurashishning zamonaviy va ta'sirchan mexanizmlarini joriy etishga bog'liqdir.

Korrupsiyaga qarshi kurashish shunchaki yakka tartibdagi jinoyatchilarni jazolash bilan emas, balki korrupsiyaviy muhit va imkoniyatlarni (sharoitlarni) bartaraf etuvchi tizimli profilaktika va raqamli ochiqlik orqali amalga oshirilishi kerak. Olib borilgan tadqiqotlar va xalqaro tajriba tahlili natijalaridan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish yuzasidan, eng avvalo, Jinoyat kodeksiga BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasining 20-moddasiga muvofiq "Noqonuniy boylik orttirish" (*Illicit enrichment*) moddasini kiritish hamda uning uchun jinoiy javobgarlik va mol-mulkni musodara qilish choralarini belgilash lozim.

Shuningdek, korrupsiya haqida xabar beruvchi shaxslarni himoya qilish to'g'risida alohida Qonun loyihasini qabul qilish, davlat xizmatchilarining mol-mulkini deklaratsiyalashni majburiy va ochiq qilish talab etiladi.

Institutsional nuqtayi nazardan Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi va komplaens-nazorat tuzilmalarining mustaqilligini oshirish, davlat xaridlari va boshqa xavfli sohalarga "Smart-Anticorruption" sun'iy intellekt monitoring tizimini joriy etish hamda nodavlat va xususiy sektorda antikorrupsion komplaens standartlarini keng tatbiq etish lozim. Nihoyat, jamiyatda va yoshlar o'rtasida korrupsiyaga nisbatan murosa qilmaslik (*zero tolerance*) madaniyatini shakllantirishga qaratilgan ta'limiy va amaliy targ'ibot dasturlarini uzluksiz amalga oshirish milliy huquqiy tizimimizning ustuvor vazifasi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (Yangi tahriri). – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida: O'RQ-419-son [2017-yil 3-yanvar]. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Manfaatlar to'qnashuvining oldini olish to'g'risida: O'RQ-931-son [2024-yil 5-iyun]. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish va anti-korrupsion komplaens nazorati mexanizmlarini joriy etishga oid chora-tadbirlar to'g'risida [2020-2024 yillardagi tegishli farmonlar to'plami]. – Lex.uz.
5. Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform (2nd ed.).
6. Cambridge: Cambridge University Press. 10. Pope, J. (2000). Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System.